

חשבון התבות אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם. כי ה' אלקיכם ההלך עמכם להלחם לכם עם איביכם להושיע אתכם, עולה בגימטריא 4239 — כגימטריא הכוללת של שמות כל אותיות הא"ב [אל"ף, בי"ת, גימ"ל... ת"ו — ס"ה 4239]. הוי אומר, סוד סגולת דברי הכהן, הוא סוד הא"ב, סוד לשון הקודש, וממילא סוד התורה כולה הבנויה על כ"ב האותיות.

והנה עשרת הדברות שבלוחות המונחות בארון, שהם תמצית כל התורה, מהם יוצא שמו של הקב"ה 'הוי"ה צ-באות א-להי מערכות ישראל'. כיצד, טול את האות הראשונה והאחרונה מכל אחת מהדברות שביתרו ובואתחנן, יעלה בידך מנין 1848 [וידבר... לאמר; אנכי... עבדים; לא יהיה... מצותי, וכו'] — כמנין הוי"ה צ-באות א-להי מערכות ישראל אשר בו ניצח דוד את גלית. [והוא השם 'הגדול ביותר' מבחינת מספרית בכל המקרא כולו. ועולה 44 (=י"ד ה"א ר"ו ה"א) פעמים 42. שם זה יוצא גם מראשי הפוסקים (וגם מראשי השיטין — עפ"י שיטת הראשונים) שבתפלין. ונתבאר במק"א. ע' 'המעין' ט"ג — ניסן תשל"ו].

דף מג

הערות ובאורים בפשט

'אלמנה לכהן גדול' — משמע שכהן גדול יוצא למלחמה ככל ישראל. ואף על פי ששבת לוי לא נמנה במנין הדגלים — אפשר הטעם משום שנגזרה גזרה על הפקודים לפיכך לא היה באותו מנין, כמו שאמר רז"ל. או מפני שעל הלויים היה מוטל באותה שעה משא המשכן, לפיכך פטרום מצבא המלחמה. [וברש"י (במדבר לא, ד): לכל מטות ישראל — לרבות שבת לוי. וע"ש במפרשים]. ועדיין צריך עיון אם בכיבוש הארץ בלבד לא השתתפו הלויים, או שמא הוא הדין לשאר המלחמות. (אמת ליעקב — כאן. וע"ע בפירושו לתורה — במדבר א, מט; מטות לא, ד. וההוכחה מכאן יש לדחות שנקטו מטבע הלשון הרגילה והכוונה על שאר חייבי לאוין).

'וחזרין ומספקין מים ומזון ומתקנים את הדרכים' — לפי זה צריך לפרש הכתוב ילך וישב לביתו — ילך מן המערכה לספק מים ומזון, כדי שיוכל אחר המלחמה לשוב לביתו ולא יספה במלחמה. (משך חכמה — שופטים)

'כהן מדבר וכהן משמיע... שוטר מדבר ושוטר משמיע' — נראה על פי דקדוק הלשון שכהן משוח מלחמה מדבר וכהן אחר משמיע דבריו לעם. וכן בשוטרים, אחד מדבר ואחר משמיע. (עפ"י רמב"ם סמ"ג ומאירי; באר שבע. בלקוטי הלכות כתב שרש"י אינו מפרש כן, אלא הכהן משמיע בעצמו את דבריו לעם. ולא ידעתי מאין הוציא זאת מפרש"י).

'רבי אליעזר בן יעקב אומר: בית כמשמעו' — פירושו, דוקא בית דירה ולא בית התבן ובית הבקר. (מלוא הרועים ועוד. וכדרך שכתב רש"י להלן שלראב"י דוקא כרם ולא שאר אילנות).

(ע"ב) 'פרט למבריק ולמרכיב. והא אגן תנן אחד הנוטע ואחד המבריק ואחד המרכיב? אמר רבי זירא אמר רב חסדא: לא קשיא, כאן בהרכבת איסור כאן בהרכבת היתר' — ומבריק אמבריק לא תירץ. וכתב הר"ן (בפ"ק דראש השנה. וכן חילקו התוס' שם ט: והר"ש ערלה א,ה והרמב"ם בפירוש המשנה ערלה א,ה) על פי הירושלמי, לפי ששני מצבים הם בהרכבה; אם פסקה היניקה מהאב, הרי זו נטיעה חדשה וחייבת בערלה, ואם לא פסקה — פטורה ואין חוזרים עליה. (ע"ע: שו"ת הריב"ש רפג; חזון איש קמו; חדושים ובאורים).

ויש מפרשים, גם בהרכבה יש לחלק בין הברכה בהתר להברכה באיסור, כתירוץ הגמרא בהרכבה, כגון שהבריק בשבת וכד'. (ערש"ש; הערות במסכת סוטה)

'כאן בהרכבת איסור כאן בהרכבת היתר' — כאן אינו מקשה כדלעיל, אם באיסור אין צריך קרא לרבי יוסי הגלילי שהירא מעבירות שבידו חזור — לפי שאפשר שאריסו הרכיב באיסור, ולא הוא (מהרש"א). עוד יש לומר, דוקא שם שמדובר בעבירת גזל, שאין די בתשובה וצריך להחזיר גזילתו, לכן הקשו, אבל כאן תשובתו קלה ומיידית (תוס' הרא"ש. וכל זה הוא לפירש"י, אבל הכסף-משנה כתב בדעת הרמב"ם לפרש 'הרכבת איסור' — הרכבה החייבת בערלה. וצ"ל שגרס בקושי הגמרא 'האי הרכבת איסור היכי דמי'. ע' באר שבע ומרומי שדה).

(לכאורה יש לשמוע קצת מדברי הרא"ש, שאף על פי ששב בתשובה שלמה וחפץ להשיב את אשר גזל, כל עוד לא החזיר, אפילו לא היתה לו שהות לכך, יש לו לירא מעבירה שבידו (ודייק לשון 'עבירה שבידו' — שאפילו עשה תשובה וכבר אינו עבריין, מ"מ יש בידו דבר גזול, וירא שהעבירה שבידו תקטרג עליו בשעת הסכנה). ואמנם אמרו במקדש את האשה ע"מ שאני צדיק, חיישינן שמא הרהר תשובה בלבו, וכבר כתבו המפרשים שאפילו שגזל וכדו', אם הרהר בתשובה שלמה וחפץ להחזיר גזולתו הרי הוא בכלל 'צדיק'. י"ל שעדיין לא נתכפר לו לגמרי עד שירצוהו. [וע"ע בחדושי הגרונ"ר בנגיס ח"ב סז, כט]. עוד יש לומר שכוונת הרא"ש שתשובת הגולנים קשה יותר, כיון שכרוכה בהשבת הגולה. ולעולם די בהרהור תשובה ללא החזרה בפועל, אם לא היתה לו שהות).

ואם תאמר, מכל מקום עובר איסור בכל רגע ורגע שמקיים את הכלאים ואינו עוקר הרכבתו — אין אסור מן התורה בקיום ההרכבה אלא בשעושה מעשה, כגון שעודר ומנכש ומשקה, אבל בשב ואל תעשה אין אסור אלא מדרבנן (וכאן אנו עוסקים בדין תורה — בדרשת הפסוקים). ואפילו במעשה, לא ברור הדבר אם יש איסור תורה בכלאי אילן, שמא אין איסור מקיים כלאים (מן התורה) אלא בכלאי זרעים. (תוס' רא"ש, כהסבר החזון-איש (כלאים ב,יא). וכן כתב הטורי-אבן מגילה יג:

לאור זאת התיר החזון"א (שם) עבודת גידול וקיום לעצי תפוז שהורכבו בלימון, מצד ספק-ספקא בדאורייתא וספק אחד בדרבנן — ספק אם נחשבים מין אחד או שני מינים [ובתפוז וחושחש צידד דהוי מין אחד. ובמנחת שלמה (עא,ט) נקט שתפוז וחושחש שני מינים הם, ותמה כיצד מרכיבים ומקיימים אותם]. ואפילו אם הם כלאים, הלא מסתפק הרא"ש אם אסור מן התורה לגדלם לאחר שהם שתולים. וגם נראה מדברי הרא"ש שנוקט לעיקר שאינו מדאורייתא, נמצא שאין כאן אלא ספיקא דרבנן — ולקולא.

ובשו"ת שבט הלוי (ח"ט רכד) תמה על החזון"א, כי מהרא"ש בפסקיו (ערלה ג) מוכח שלוקים על קיום כלאי אילן. ונקט שהרא"ש חזר בו ממה שכתב בתוספותיו כאן. ומכל מקום כתב ללמד זכות על המקלים בקיום אילן המורכב כשאינו ניכר, כי לשיטת ההתם-סופר אין איסור באופן זה. וגם עצם איסור קיום במחלוקת הוא שנוי, ולדעת הריטב"א ותור"י הזקן (פ"ק דקדושין) מותר. וכן כתב הרדב"ז (אלף תקסד) בדעת הרמב"ם. ואולם לנטוע אילן המורכב כשהוא עם גוש אדמה, הורה שם לאסור, שנראה שנחשב 'זורע' ממש ולא 'מקיים').

'האי הרכבת היתר היכי דמי...' — יש מי שדקדק מכך שהקשו כן רק על האוקימתא דהרכבת התר, שאילו היינו מפרשים משנתנו במרכיב שני מינים, היה אפשר להעמיד בילדה שהרכיב בזקנה ואין הילדה מתבטלת לזקנה מפני שהם שני מינים. [ונוגע הדבר לדין אתרוג המורכב בלימון, שאינו מתבטל ללימון]. (עפ"י שו"ת בית אפרים נו. וע"ע אבני נזר או"ח תפה, טו; הערות במסכת סוטה. וראה עוד בסמוך).

'ילדה שסיבכה בזקינה בטלה' — לכאורה היה צריך לומר 'יחור שסיבכו בזקינה', שהרי אין חילוק אם אותו ענף של ילדה או זקנה, בכל אופן הואיל ונתלש מונים בו שנות ערלה מחדש, וכמו שכתב רש"י שנעשה עכשיו 'ילדה', שזו היא נטיעתו. אך אילו היה נוקט 'יחור', לא היינו יודעים לאיזה ענין הוא בטל לזקינה. לכך נקט 'ילדה' — ללמד שלענין ערלה הוא מדבר. (עפ"י תוס' מנחות סט: ד"ה דאמר)

'במבריק אילן בירק...' — ואף על פי שהרכיבו בירק, כל דיני האילן עדיין עליו, ויש בו ערלה ורבעי — לפי שהחלק המורכב אינו בטל לעיקר אלא בכגון ילדה בזקנה ששניהם אילנות, מה שאין כן באילן וירק שאינו מינו כלל (מהרש"א).

ונראה שמדובר באופן שההרכבה לא תשנה את הפירות שידגלו, שאם כן, היה לנו ללכת אחר העיקר, שהוא ירק. וגם רשב"ג לא היה מתיר להרכיב בכגון זה. [וודאי לדעת ראב"י שאין חוזרין אלא בנטיעת כרם, לא היה זה נחשב גפן, אלא מין אחר]. (עפ"י חזון איש כלאים ב, ג).

ורצה לצדד לפי זה להתיר ליטול אתרוג המורכב בלימון, כל שלא נשתנה בטעמו במראיתו ובריחו. אולם כתב שבאמת חלים שינויים בתבנית הפנימית והחיצונית בכמה פרטים, וכבר יצא הדבר לאיסור. וגם יש לחלק בין דין כלאים לדין ד' מינים. ע"ש. ולפי הטעם שכתב מהרש"א, מעיקרא אין מכאן הוכחה לנידון אתרוג המורכב, כי לא אמרו אלא באילן וירק, שאינם בטלים ומתאחים זל"ז, משא"כ בשני אילנות. אך אולי י"ל ששני מיני אילנות דינם כאילן וירק, וכדברי הבית-אפרים הנ"ל.

'ילדה הפחותה מטפה אינה מקדשת את הזרעים...' — לפרש"י מדובר כאן בשאר זרעים מלבד קנבוס ולוף, וסובר שאינם אסורים אלא מדרבנן, ולא אסרו חכמים בילדה הפחותה מטפה. ואולם מסתימת הפוסקים אין נראה להעמיד רק בשאר זרעים. ולשיטתם הרי זו הלכה למשה מסיני היא, ומכלל השיעורים שבתורה, שאין איסור כלאי הכרם בכגון זה. (עפ"י כסף משנה באר שבע וחזון איש בדעת הרמב"ם ועוד).

ציונים וראשי פרקים, לעיון

(ע"ב) 'אלא ילדה בזקינה... וכגון דנטע להך קמייתא לסייג ולקורות' — מבואר בסוגיא, שאם סיבך ילדה בזקנה — בטל לזקנה, ואין בו דין ערלה. והוא הדין ילדה בילדה, בטלה ההרכבה לעיקר, ומונים שנות ערלה לפי זמן נטיעת העיקר. שאם לא נאמר כן, קשה למה הוצרכו להעמיד בנטע לסייג ולקורות, הלא אפשר להעמיד באופן שהרכיב לילדה, ואח"כ עברו שנות ערלה מנטיעה ראשונה, שחוזר משום ההרכבה — אלא ודאי בטל הכל לעיקר, ואינו חוזר מערכי המלחמה (תוס' מנחות סט: ד"ה דאמר; ר"ן ורשב"א ראש השנה ט: או"ז ערלה שיט).

וכשהרכיב לנטיעה שנטע לסייג ולקורות — כתב הרמב"ן (בראש השנה ט:), מנין השנים נעשה לפי זמן הנטיעה ולא לפי זמן ההרכבה. וטעם הדבר, כי בעצם החלק המורכב בטל לעיקר, אלא שהחלק המורכב חייב בערלה, כדין נטיעה שמקצתה לסייג ומקצתה למאכל, שלהלכה חל דין ערלה על אותו מקצת, כמפורש במשנה (ריש ערלה). וזה באור דברי הגמרא; כיון שלא עברו שנות ערלה מזמן הנטיעה, ויש בה אפשרות חיוב ערלה ורבעי [ואין צורך באפשרות בפועל של חיוב ערלה, אלא כיון שעדיין בת ערלה ורבעי היא, סגי] — חל חיוב זה על החלק שהרכיב למאכל, כאילו חשב כן על חלק מן העיקר. (עפ"י חזון איש ערלה ב, טו. ודחה דברי הטו"א (בר"ה י) שכשעברו ג' שנים ולא חשב עליו למאכל, שוב אין דין רבעי בחלק המורכב, שהרי כבר לא יכול להימלך עתה למאכל לחייבו ברבעי — והחזו"א סובר שאעפ"י שבפועל לא יבוא לידי חיוב, מכל מקום נחשב ברבעי).

אולם יש מן הראשונים שדעתם למנות שנות ערלה מזמן ההרכבה. וטעמם, מפני שההרכבה במקרה זה נידונת כנטיעה חדשה, ואין התוספת בטלה לעיקר, כיון שאין בו דין ערלה, שהרי נטוע לסייג [וכמו הדעה המובאת בירושלמי במרכיב עץ מאכל על אילן סרק]. כן נראה מדברי הר"ן (בראש השנה ט:), וכן מפורש בחידושי הריטב"א שם. וכן מורים דברי רש"י כאן בפשטות (ע' שו"ת שבט הלוי ח"ה קנד; וע"ע באריכות בשיטות הראשונים והכרעת ההלכה, בספר חדושים ובאורים).

ולכולי עלמא — בנטע לסייג ונמלך למאכל, אין מונים משעה שנמלך אלא משעת הנטיעה (רמב"ם ערלה י; טוש"ע יו"ד רצד, כג. וכן כשעלו מאליהן באופן הפטור, כגון ברה"ר וכד', אם חשב לאכילה — מונים משעה ראשונה ולא משעה שחשב. אגרות משה יו"ד ח"א קפו, דלא כמו שצידד השואל שם).

זכגון נטע להך קמייתא לסייג ולקורות... הכא אי מימליך עלה, בת מיהדר היא, מידי דהוה אעלו מאליהן' — בספר מנחת שלמה (לגרש"ז אויערבך זצ"ל. סטה וע"ש עא,ה) כתב, מכך שהשוו בגמרא נטיעה לסייג ולקורות ל'עלו מאליהן', שלא היתה שם כוונה בזמן הנטיעה, ואעפ"כ חייב (רש"י), יש ללמוד מזה שאילן שעלה מאליו דינו כ'לסייג ולקורות', שלא חל בו דין ערלה אלא בשחישה לבסוף למאכל, אבל אם לא כיוון כלל, הרי זה כחישה לסייג שהוא פטור. נמצאת אומר, לא מחשבת 'סייג וקורות' פוטרת אלא להפך, כל שחסרה מחשבה חיובית לאכילה — פטור מערלה. ולפי זה במקום שאם עלה מאליו פטור, כגון ברשות הרבים (כנפסק בשו"ע יו"ד רצד, כז. וכן בחו"ל — לדעת האו"ש הל' שכנים ד), אף אם נמלך אחר כך וחישה לאכילה פטור. והוא הדין אם נטע במקום כזה לסייג ולקורות. והטעם בכל זה, שאין חיוב ערלה אלא בנטיעה לשם מאכל.

ואולם מצינו שיטה אחרת ביסוד הענין; בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א קפא,א) הסביר את החילוק שחילקו הפוסקים בין עלה מאליו ברשות היחיד לעלה ברשות הרבים, שלעולם צריכים אנו נטיעה לשם מאכל, וכמו שכתב רש"י כאן שהחסרון ב'עלו מאליהן' הוא משום שאין כוונה בעת הנטיעה. אלא שברשות היחיד, מן הסתם דעת הבעלים לאכול פירותיו ולשמרו לצורך זה, ולכן חייב. וברשות הרבים, שגם אם יאכלוהו בני אדם, אינו עומד לכך, ואין מי ששומרו ומגדלו לצורך הפירות [ואין די בכך שאוכלים פירותיו, אלא צריכים מחשבה שהאילן יהא מיועד למאכל. וכן בנוטע לסייג, גם אם אכל פירותיו, פטור, כיון שאין עיקר יעדו של האילן לשם מאכל], לכן גם אם אדם מסוים יחשוב עליו למאכל, פיטומי מילי בעלמא הוא, ופטור. לפי שיטה זו נראה שאין מקום לחלק בנוטע לסייג, בין רשות היחיד לרשות הרבים, כמובן. ולשיטה זו נראה שאין צורך בכוונה חיובית למאכל, כשעלה מאליו ברשות היחיד.

טעמים ורמזים

'ודברו השוטרים'...

— '... כשהגויים מתנצחים אלו עם אלו במלחמה — הכל יוצאים למלחמה. כל איש אשר כח לו במתניו ועז נפש ללא רחם וללא מעצור כלל, נותנים לו חרב וחנית בידו ושולחים אותו להשמיד להרוג ולאבד; ואילו בישראל, הרבה מעצורים לאנשי המלחמה יותר מבשעת שלום. כי הם באים לעשות מלחמות ה' לטהר עולם מתועבה, ולא בכח ידם הם מנצחים אלא ברוח אלקיהם המתהלך בקרב מחניהם, ודומה כל המחנה כמחנה שכינה, וארון ה' בתווך; — לפיכך גם לאחר שכבר שולחו מן המחנה, כל איש אשר בנה בית ולא חנכו, אשר נטע כרם ולא חללו, ארש אשה ולא לקחה, וכל איש הירא ורך הלבב כמתירא מעברות שבידו, עדיין מנפים את המחנה ניפוי אחר ניפוי. והנשארים — מצוה עליהם תורה מצוות פרישה, טהרה וקדושה, כיאות למי שנכנס למחנה שכינה לעשות עבודת הקודש'.

(ספר הפרשיות — תצא, עמ' קע)

'מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו ילך וישוב לביתו... ומי האיש אשר נטע כרם... ומי האיש אשר ארש אשה...' — 'דע, כי אלו השלשה מזומנים לפגע העולם יותר מאנשים אחרים, ומדת הדין מקטרגת עליהם יותר מאחרים. והעגל יוכיח' (שהיו אז ישראל כ'ארש אשה — ולא לקחה'. פרוש הריקאנטי — שופטים. וע' פירוש רשב"ם שם).

'אלו שאין זזין ממקומן: בנה בית וחנכו, נטע כרם וחללו, הנושא את ארוסתו...' — 'נראה, שזו היא ההשקפה המונחת ביסוד ההלכות האלה: מושג הכלל המדיני, יש לו ממשות רק בריבוי המוחשי של כל חבריו היחידים, ולא מחוץ להם או בצדם. משום כך, שלום הכל ישגה רק בפריחתם ובאשרם של כל היחידים, ולפיכך כל אושר ביתי העולה ופורח, הוא תרומה להגשמת מטרת הכלל, וחובה על הכלל לבוא לקראת היחיד ולקדם את אושרו מתוך התחשבות במצבו'. (פירוש רש"ר הירש — תצא, כד,ה)

(ע"ב) 'לקט שכחה ופאה שעשאן בגורן — הוקבעו למעשר' — בזה יש לפרש את דברי הכתוב (רות ב,יח). לאחר שליקטה רות בשדה ותחבוט את אשר ליקטה ותשא ותבא העיר, ותרא חמותה את אשר לקטה — שניכרים היו שהם לקט, ואעפ"י שחבטה בכל זאת ניכר היה שמשבלים מפוזרים הם ולא כמירווח בגורן שלו. ולכן פטורים הם מן המעשרות — ותוצא ותתן לה את אשר הותרה משבעה. (משך חכמה שם)

דף מד

הערות באורים ועיונים

ז'לא לקחה — פרט לאלמנה לכהן גדול... — האחרונים תמחו מה צורך בלימוד מן הכתוב, הלא אסור לזה לקחתה ומדוע נתיר לו לחזור מעורכי המלחמה כדי לקחתה. (ע' קרן אורה; דבר אברהם ח"א ח ו'ג סו"ס"י לא; חדושים ובאורים מג. מד.).